
Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim / The Ottomans and Europe: Travel, Encounter and Interaction from the Early Classical Period Until the End of the 18th Century

Editör: Seyfi Kenan

İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, 672 sayfa.

Tarihin hiçbir evresinde Doğu-Batı sorunu, daha genel bir ifadeyle öteki-leşirme ve ötekine bakış; eşitlik, kardeşlik, adalet ve evrensellik söylemlerinin son derece revaçta olduğu “medenî” dünyamızdaki kadar karmaşık olmamıştır dersek, sanırım yanlış olmayız. Belki insan zihninin tasnif etmeye/bölmeye ve çarpıcı örnekler üzerinden sınırlar çizmeye yönelik işleyiş biçiminden, belki de ekonomik güç dengelerine bağlı olarak sürekli değişkenlik gösteren politik tutumlardan, Osmanlı ve Avrupa arasında var olagelen karşılıklı ilişki, etkileşim ve tepkisellik genellikle kahramanlıklar/fedakârlıklar, yani savaşlar -zafer ve yenilgiler- üzerinden anlatılır. Toplumun zindeliği ve geleneksel değerlerin muhafaza edilmesi itibariyle bu tutumun öneminden bahsetmek, yine düşmanlık hisleri aşıladığı gerekçesiyle de onu eleştirmek gayet tabii mümkündür. Ancak bütün bunlarla birlikte, en azından bilimsel bir merakın giderilip mantıksal bir tutarsızlığın bertaraf edilmesi açısından şu sorunun cevaplandırılması da gerekir: Acaba, yüzyıllar boyunca bir müteakabiliyet içerisinde bulunmuş iki farklı medeniyet yahut aynı medeniyetin iki farklı tezahürü şeklinde isimlendirilen bu iki olgu arasındaki ilişki gerçekten sadece savaşlar üzerinden mi yürümüştür?

Editörlüğünü Seyfi Kenan’ın yaptığı bu çalışmanın temel amacı da söz konusu problemi farklı veçheleri ile ele almaktır. Daha açık bir ifadeyle kitap, 2006’da gerçekleştirilen uluslararası bir toplantıda sunulup XI.-XVIII. yüzyıllarda İslâm dünyası, Osmanlılar ve Avrupa arasındaki çok yönlü ilişkileri incelemeyi hedefleyen bildirimlerin, tematik bir seçime tâbi tutularak makaleye dönüştürülmesi suretiyle hazırlanmıştır. Kitapta Türkiye, Avrupa ve Amerika’dan katılan araştırmacıların katkılarıyla onu Türkçe ve on beşi İngilizce olmak üzere toplam yirmi beş makaleye yer verilmiş ve çalışma “Önsöz”den sonra kısa fakat içeriği yansıtacak biçimde; “Bakış”, “Osmanlı Öncesi”, “Seyahat”, “Karşılaşma”, “Etkileşim”, “Bilgi ve Teknoloji” ve “Tasavvur” olarak isimlendirilen yedi bölüme ayrılmıştır.

“Önsöz”de çalışmanın içeriği, amacı ve izlenen yöntemle ilgili bilgi edinmek mümkündür. Burada akademik bir çalışmanın konusuyla birlikte nicelik

ve niteliğini de belirlemesi açısından bir yazarın ruh halinin ne kadar önem taşıdığına ilişkin tecrübelerini paylaşan editör, kültürler arasındaki etkileşimi sadece çatışma ve savaşlar üzerinden değerlendirmenin yanlışlığına/tutarsızlığına dikkat çekmektedir. Genel kanının aksine, modernite öncesinde Avrupalılar ve Osmanlılar arasında sadece çatışmaların değil, aynı zamanda çeşitli alanlarda ciddi bir kültür alışverişinin mevcudiyetinden de bahsetmemiz mümkündür. Hatta Avrupa ve Osmanlı tarihini birbirinden bağımsız ve kopuk, kendi dünyalarına dönük iki farklı olgu olarak telakki etmek yerine, çeşitli alanlarda sürekli etkileşime sahip bir bütün olarak algılamak daha doğru olacaktır. Söz konusu tutumunu “Sosyal ve Kültürel Farkındalığın Sınırlarında Osmanlılar ve Avrupa” isimli makalesinde de sürdüren Kenan (s. 13-64), genelde kültürlerin birbirleriyle nasıl iletişime geçtiklerini, birbirlerinden hangi konularda etkilendiklerini ve başkasından öğrenmeye nasıl açık hale geldiklerini incelemektedir. Özeldense söz konusu iki kültür arasında barış faaliyetlerine yönelik siyasi/diplomatik ilişkilerin yanında ekonomi, bilim, eğitim ve sanat alanlarındaki etkileşimin de varlığını gösteren oldukça önemli analizler yapmakta ve bilgiler aktarmaktadır. Osmanlı ve Avrupa arasındaki etkileşimin çeşitli alan ve evrelerine değinerek bu hususun en azından çağdaş Avrupa’nın biçimlenmesi açısından büyük önem arz ettiğini temellendiren Kenan’ın makalesini kitabın ana problematliğini gösteren, bazen soru ve tespitler bazen ise tahlil ve öneriler üzerinden önemli noktalara değinilen güzel bir giriş yazısı şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Yine konunun daha kuşatıcı bir biçimde işlenmesi açısından, aynı bölümde yer verilen diğer iki makalede¹ ayrıştığını da belirtmeliyiz. Şöyle ki Beydilli’nin makalesinde, editörün de ifade ettiği gibi (s. 63-64) Cristoforo Buondelmonti’nin 1420’li yıllarda Ege adalarını gezdikten sonra son durağı İstanbul hakkında yaptığı gözlemlerini kaydettiği son derece önemli eserinin 1480’li yıllarda istinsah edildiği düşünülen Düsseldorf nüshasının kapsamlı değerlendirmesi yer almaktadır. Bir tanıtım olması hasebiyle bu makalenin, Paris Milli Kütüphanesi’nde bulunan bazı arşiv belgelerini konu edinerek Osmanlı Devleti ve Fransa arasında 1569, 1581, 1597 ve 1604 yıllarında yapılan dört ahitnameyi inceleyen Viorel Panaite’nin çalışmasıyla² benzerlik içerdiği de söylenebilir. Özlem Kumrular ise XVI. yüzyıl Avrupa’sında bir barbarlık sembolü olarak görülen Türkler ve bu “vahşetin” başlıca suçlusu kabul edilen

1 Kemal Beydilli, “XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları”, s. 65-90; Özlem Kumrular, “İslâm’ın Kılıcı-Hıristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupada Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi”, s. 91-131.

2 Viorel Panaite, “Western Diplomacy, Capitulations and Ottoman Law in the Mediterranean (16th-17th Centuries): The Diplomatic Section of the Manuscript Turc 130 from the Bibliothèque Nationale in Paris”, s. 357-83.

İslâm peygamberi hakkındaki hıristiyan tasavvurunu konu edinmiştir. Onun, yer yer canlı anlatım üslubuna sahip tarihî roman izlenimi uyandıran ve konuyla ilgili yoğun bilgi içeren bu başarılı çalışmasında, mezkûr dönemde dünyanın en meşhur portresi olarak kabul edilen Türkler'e karşı düşmanlığın nedenlerine ilişkin geniş bilgi verilmektedir. Şu kadarını da belirtelim ki Türk/müslüman düşmanlığını genellikle siyasi/askeri faaliyetlerden hareketle ele alan Kumrular'ın aksine, ilerleyen sayfalarda Fuat Aydın tarafından konunun dinî/ideolojik temelleri üzerinde daha fazla durulmuştur.³

"İkinci Bölüm"de yer verilen yazarlardan Mehmet Azimli, İslâm medeniyetinin Sicilya üzerinden Avrupa'ya etkilerini incelemektedir.⁴ Farklı kültürler arasındaki olumlu etkileşim için ana unsurun barışa ve karşılıklı özgürlük ortamına imkân tanıdığı bir yaşam tarzının kurulduğunu ifade eden yazar, İslâm dünyasındaki kültürel değerlerin Avrupa'ya intikali için Sicilya'nın dönemin önemli merkezlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Süleyman Dönmez ise makalesinde,⁵ felsefi alandaki etkileşimi konu almakta ve İbn Rüşd ve Thomas Aquinas örnekleri üzerinden Hıristiyanlığın rasyonel yorumunun teşekkülünde İslâm felsefesinin muhtemel etkilerini irdelemektedir. Yine İslâm düşüncesinin Batı'ya etkilerini ele alan Saira Malik,⁶ konuyu Theodoric'in gökkuşağı ile ilgili *De Iride* eserini merkeze alarak irdelemekte, İbnü'l-Heysem'in *Kitâbü'l-Menâzir* ve İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'* isimli eserlerinin bu çalışmanın ortaya çıkmasında ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Fakat çalışmanın temel argümanı, sadece söz konusu etkiyi ifade etmenin ötesinde, iki kültür arasındaki bilgi transferinin temel karakterini tespit etmeye yöneliktir. Müellife göre, Theodoric gökkuşağını açıklarken İbn Sînâ'nın teorik görüşlerinden ve İbnü'l-Heysem'in deney metodundan faydalanmış; ancak bunu pasif bir aktarım yapmanın ötesinde özümseyerek gerçekleştirmiştir.

Kitabın "Seyahat" bölümündeki birinci makale⁷ müellifinin de ifade ettiği gibi Metin And'ın İstanbul hakkındaki eserine bir ek olarak düşünülebilir. Broilo burada, tamamı İtalyalı olmak üzere toplam on iki seyyahın gözlemlerine başvurarak Batılılar'ın XVI. yüzyıl Osmanlı başkenti, özellikle de şehrin genel görünümü ve mimarisi hakkındaki izlenimlerini aktarmaktadır. Bu

3 Fuat Aydın, "Batı'nın İslâm Anlayışının Doğulu Kökenleri ya da Abdülmesih İshak el-Kindî'nin Risale'sinin Serencamı", s. 189-252.

4 Mehmet Azimli, "Sicilyadaki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri", s. 135-57.

5 Süleyman Dönmez, "İbn Rüşd ve Thomas Aquinas Bağlamında Hıristiyanlığın Rasyonel Yorumuna İslâm Felsefesinin Etkisi", s. 159-75.

6 Saira Malik, "The Appropriation of Arabic Science into Latin Culture: The Case of Theodoric's *De Iride*", s. 177-88.

7 Federica A. Broilo, "The Splendour of Ottoman Constantinople in the View of Some Venetian Travellers (16th Century)", s. 255-69.

çalışmayı, daha derinlikli ve somut gözlemlere dayanan Ambrosio Bembo'nun bugün Hindistan, İran, Irak ve Türkiye sınırları içerisinde kalan farklı şehirlerle ilgili seyahatnâmesinin konu alındığı ikinci makale takip etmektedir.⁸ A. Welch'in de belirttiği üzere, Bembo'nun 1671-1674 yılları arasında gerçekleştirdiği gezi notları XVII. yüzyıl Osmanlı'sındaki sosyokültürel yaşamla ilgili önemli ipuçları içeren seyahatnâmesi hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. İslâm dininden etkilendiği kadar Osmanlı'daki sosyal ve kültürel çeşitlilik/zenginlik ile de büyülenen ve Diyarbakır'da iken Türkçe öğrenmeye çalışan Bembo'nun söz konusu kitabı, ihtiva ettiği çizimler açısından da büyük öneme sahiptir. Welch'in kanaatine seyahatnâmenin asıl değeri belki de Bembo'nun bir misyoner, casus yahut tüccar olarak değil, sadece bilgi edinmek ve Osmanlı dünyasını tanımak amacıyla seyahat etmesinin altında yatmaktadır. Nihayet F. Thomasson'un makalesinde,⁹ birkaç Avrupalı seyahat XVIII. yüzyılın sonlarına ve XIX. yüzyılın başlarına ait anılarından hareketle Osmanlı topraklarından yağma edilerek Avrupa'ya götürülen sanat eserlerine dikkat çekilmektedir. Olayın hukukî veya ahlâkî boyutlarına girmemek için büyük bir "titizlik" gösterip özellikle "nakil" (removal) kelimesini kullanan ve sanat eserlerinin iadesiyle ilgili tartışmalara girmek istemeyen yazarın, sadece konuyla alakalı realitenin tespitine yönelik bir üslup izlediği söylenebilir.

"Karşılaşma" başlıklı dördüncü bölümde yer verilen ilk iki makalede, özellikle günümüzde çeşitli tartışmaları beraberinde getiren dinlerarası diyalog çalışmalarının tarihî arka planı irdelenmiştir. Bunlardan Mahmut Aydın'ın yazısında,¹⁰ XII. yüzyılda Kettonlu Robert tarafından Kur'an'ın Latince'ye çevrilmesini müteakip Kitâb-ı Mukaddes yerine bazı "felsefî ölçütlerin" kullanıldığı ve Batı Hıristiyanları arasında müslümanlara yönelik yeni ve nispeten olumlu bir tutumun ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Bu tespitine rağmen felsefî ölçütlerden kastını açıklamadığı gibi, neredeyse bütün makale boyunca Kitâb-ı Mukaddes merkezli bir Hıristiyanlık faaliyetinden bahseden müellif; Yeni Eflâtuncu geleneğe mensup bir filozof ve bir Rönesans bilgini olarak tanıttığı Cusalı Nicolas'ın *De Pace Fidei* ve *Cribratio Alkorani* eserlerindeki temel argümanları dönemin siyasî-sosyal durumunu da göz önüne alarak ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Aydın'ın tespitlerine göre reformcu bir din adamı olan Cusalı Nicolas, belli oranlarda bütün dinlerde bulunan Hıristiyanlık hakikatinin karşı tarafa savaşa anlatılamayacağını

8 Anthony Welch, "Ambrosio Bembo's Travels Through the Ottoman Empire", s. 271-98.

9 Fredrik Thomasson, "Differing Attitudes of a Few European Scholars and Travellers Towards the Removal of Artefacts from the Ottoman Empire", s. 299-317.

10 Mahmut Aydın, "Hıristiyan Batı Dünyasında 'Ötekî'ne Yönelik Diyalog ve Uzlaşma Düşüncesinin Ortaya Çıkışı: Cusalı Nicolas (1401-1464) Örneği", s. 321-43.

savunan, dışlayıcılık yerine kapsayıcı ve barışçıl diyalog esasını öne çıkaran bir yaklaşımın sözcüsüdür. Görünürde ılımlı ve çoğulcu bir izlenim arz etmesine rağmen, İslâm'ı Kitâb-ı Mukaddes'in devşirilmesi yoluyla ortaya çıkan bir Hıristiyanlık sapması olarak gösteren bu tutum, aslında diyalog/uzlaşma söylemi üzerinden savaşıla yenilemeyen ötekine/müslümâna/Türk'e karşı yeni bir misyon/mücadele yöntemi geliştirme çabasıdır. Yine makalede, Ortaçağ hıristiyan dünyası için istisnâ bir tutum olup olmadığı ve muhtemel sebepleri çok fazla tartışılmayan söz konusu zihniyetin, günümüzdeki diyalog çalışmalarına kaynaklık ettiği; dolayısıyla güncel bir görünüm kazanan benzeri faaliyetlerin sanıldığı gibi XX. yüzyılın bir ürünü olmadığı ısrarla vurgulanmaktadır. Dahası, Kur'an'dan esinlenerek öne sürdüğü, "Farklı ritüeller içinde tek bir inanç vardır" anlayışı, II. Vatikan Konsili kararlarına da yansıyan Cusali Nicolas'ın bu mücadele yöntemi resmî hıristiyan kurumları tarafından hâlâ devam ettirilmektedir.

Bu anlamda Mustafa Daş'ın makalesi¹¹ de Aydın'ın savunduğu görüşün farklı bir ifadesi olarak ele alınabilir. Makalede, diplomasi ve siyaset alanındaki başarılı icraatları yanında dindarlığı ve hıristiyan teolojisine dair bilgisi dolayısıyla da Bizans kaynaklarında adından övgüyle söz edilen İmparator II. Manuel'in Ankara'da bulunduğu sırada Hacı Bayrâm-ı Velî ile yaptığı tartışmaya dair notları konu edinilmektedir. Makalede daha çok tarihçesi ve kaleme alındığı dönemin siyasî yansımaları üzerinde durulup içeriğine fazla değinilmemiş ise de eserin bir taraftan "Pers Müderris" olarak anılan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatı ve kişiliği, diğer taraftan da Anadolu'da İslâm'ın yayılması ve Türk hâkimiyeti hakkında önemli bilgileri muhtevî olduğu öne sürülmektedir. Tartışmaların 1391 yılında yapılmasına rağmen, eserin en erken 1394'te yazıldığı görüşüne katılan Daş'a göre, II. Manuel bazı ifadeleri -en azından üslup itibarıyla- tartışma sırasında dillendir(e)miş ve sonradan eklemiştir. Bu bakımdan M. Balivet'in görüşlerinin aksine bu ve benzeri çalışmaların diyalog kurma çabasından çok, Hıristiyanlığı fikrî düzeyde savunma geleneğinin bir ürünü olduğu, makale müellifinin temel görüşü olarak öne çıkmaktadır.

"Etkileşim" isimli beşinci bölümün ilk makalesinde¹² A. Hartmann genel olarak Batı'nın İslâm algısını, özel olarak da İslâm dünyası ile Avrupa arasında prensip itibarıyla bir farklılığın mı, yoksa bir benzerliğin mi bulunduğunu tartışmakta ve "xenophobia"nın kökenlerine dikkat çekmektedir.

11 Mustafa Daş, "XIV. Asırda Dinler Arası İletişim: Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Ankara'da Yaptıkları Tartışma", s. 345-55.

12 Angelika Hartmann, "Islam and Europe: Historic Interactions Re-evaluated", s. 387-97.

Hartmann'ın tespitlerine göre bu iki kültür bir taraftan faydalı bir irtibattan hoşnutluk duymakta, diğer taraftan ise karşı tarafı sürekli bir saldırı ve korku kaynağı şeklinde tanımlamaktadır. Müteakip makale¹³ müellifi İshak Keskin göre ise, Bizans ve Sâsânîler'den alınarak müslümanlar tarafından geliştirilen idarî kültür, söz konusu iki merkezden ancak Sicilya kanalıyla Avrupa'yı etkilemiş ve böylece modern Avrupadaki kamu yönetimi pratiğinin temeli oluşturulmuştur. Buna paralel olarak Avrupa'da gözlenen arşivsel gelişmeler dikkate alındığı takdirde, bürokratik etkinin bu arşivsel etkiden bağımsız olmadığı anlaşılmalı ve Batı arşivciliğinin temelinde Doğu'dan tevarüs edilen unsurların varlığı kendini göstermektedir.

Yine M. Alaaddin Yalçınkaya, Osmanlılar'ın modernleşme sürecinin başlangıcı sayılabilecek 1774-1807 yılları arasında Avrupalılar'ın istihdam edilme süreçlerini; milliyetleri, tedarik kanalları, uzmanlık ve istihdam alanlarına ilişkin bilgi vermektedir.¹⁴ Makalenin temel amacı Osmanlı'da istihdam edilen Avrupalılar'ı milliyetlerine göre taksim edip nerede ve nasıl çalıştıklarına ışık tutmaktır. Müellif, Lâle Devri'nde başlayıp I. Abdülhamid, III. Selim ve daha sonraki dönemlerde sürececek olan yabancı uzmanların istihdam sebebinin genellikle askerî alanlardaki teknik eğitim unsurlarına modern bilgiler katmaya ve mühendislik dallarındaki boşlukları gidermeye yönelik olduğu kanaatinde. Çoğu zaman plansız şekilde davet edildiklerini düşündüğü yabancı uzmanlardan yaklaşık altmış kişi hakkında bilgi veren Yalçınkaya'nın tespitlerine göre, incelenen dönemde en fazla uzman Fransa'dan getirilmiş; fakat iç ve dış kaynaklı çeşitli nedenlerden dolayı söz konusu uzmanlardan verimli bir sonuç alınamamıştır. Son makalede¹⁵ ise D. Michalopoulos tarafından Fener Rum Patrikhanesi'nin tarihî serüvenine ve modern Yunanistan'ın dinî temellerine farklı bir açıdan ışık tutulmaktadır. Yunan aydınlanmasının temelini Yunan kilisesinin oluşturduğunu belirten yazar, bazı materyalist teorilerin, Osmanlı yönetimi yıllarında Yunanistan'daki Ortodoks ruhban sınıfı tarafından geliştirildiğini ve sonuç itibarıyla de aydınlanma teorilerinin Fransa'dan çok daha önce Balkanlar'da bir resmî ideoloji haline geldiğini ifade etmektedir. Söz konusu paradoksal evrimin anahtar isimleri, dolayısıyla da Aristocu materyalist görüşlerin Rum Patrikhanesi'nin koruması altına sokarak yaygınlaşmasını sağlayanlar ise İstanbul patriği Cyril Lucar ve Patriklik Akademisi'nin yönetimine getirdiği arkadaşı Theophilus Corydaleus'tur.

13 İshak Keskin, "Endülüs ve Sicilya Örneklerine Göre Batı Arşivciliğinde Doğu Etkisi", s. 399-420.

14 M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalılar'ın İstihdam Edilmesi (1774-1807)", s. 421-48.

15 Dimitris Michalopoulos, "The Enlightenment the Porte and the Greek Church: A Paradox of Balkan History", s. 449-68.

Yine Bâbüalî'nin dinî tolerans konusundaki pozitif politikasına rağmen bunu çoğu zaman görmezden gelen Avrupa güçlerinin, özellikle de Calvinist akımın müslümanlara karşı olumsuz tutumuna değinen Michalopoulos; ekümenizmin anlamı, Moskova-Üçüncü Roma görüşü ve 1821 Yunan ayaklanmasındaki yahudi etkisi hakkında son derece ilginç fikirler serdetmekte ve tartışmalı da olsa, modern Yunanistan'ın hıristiyan değil, yahudi kökenlere dayandığını savunan fikirleri, zaman zaman bunlara katılmak suretiyle ele almaktadır.

“Bilgi ve Teknoloji” başlıklı beşinci bölümün ilk makalesi,¹⁶ kitap-taki en ilginç çalışmalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bu konuya uzun zamandan beri emek veren Gabor Agoston, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki güç dengesinin değişimiyle ilgili askerî donanım merkezli genel kabulleri farklı bir açıdan ele almaktadır. Yazar, öncelikle G. S. Hodgson'un ve William H. McNell tarafından ortaya atılan bir teoriye değinir. Bu teoriye göre, “barut asrı” olarak kabul edilen 1500 ve 1800 yılları arasındaki dönemde Moskova, Osmanlı ve Safevî devletleri gibi Asya imparatorluklarının genel özelliği, bütün ağır silahların sadece merkezî devletin amacına hizmet etmiş olmasıydı. Batı Avrupa'da ise tek bir hükümdar bütün askerî gücü monopolize edememiş ve lordların elinde bulunan askerî donanım söz konusu rekabet ortamında hızla gelişmiştir. Böylece kendini yenileme ihtiyacı duymayan tek kutuplu müslüman imparatorluklar, özellikle de Osmanlı, Avrupa'da yaşanan “askerî devrim”e ayak uyduramamış ve 1700'lü yıllarda dengeleri kendi lehine değiştiren Avrupa, 1800'lü yıllarda Asya karşısında tam bir üstünlük kazanmıştır.

Bu genel kanıdan yola çıkarak Osmanlı tarihini araştıran ilim adamlarının müslümanların gerileme nedenlerine ilişkin görüşlerini birkaç başlık altında toplayan müellif, konuya eleştirel yaklaşmaktadır. Ona göre pek çok tarihçi söz konusu karmaşık süreci basit bir önyargı olarak sadece İslâm inancının doğurduğu olumsuz bir sonuç olarak değerlendirmiş ve büyük etkilere sahip bazı sosyal ve ekonomik nedenleri göz ardı etmişlerdir. Sergilenen bir diğer yanlış yöntem ise sanayileşme öncesinde bilim ve teknolojinin savaşlarda oynadığı role bu tarihçiler tarafından aşırı bir anlam yüklenmiş olmasıdır. Bu anlamda Avrupa'daki Rönesans'ın ve bilimsel devrimin Osmanlı'nın sahip olduğu savaş teknolojisi açısından pek fazla bir üstünlük ifade etmediğini belirten yazar, tam tersi XIX. yüzyıla kadar ister pratik savaş teknolojisi isterse savaş sanatıyla ilgili yazılan teorik eserler açısından Osmanlı'nın Avrupalılar için ilham kaynağı olabilecek kadar önemli bir konumda bulunduğunu

16 Gabor Agoston, “Knowledge, Technology and Warfare in Europe and the Ottoman Empire in the Early Modern Period”, s. 471-80.

vurgulamakta ve yeni arşiv belgeleri ışığında söz konusu yanlış kanıyı çürütmenin zor olmadığının altını çizmektedir.

Brian N. Becker tarafından kaleme alınan¹⁷ bir sonraki çalışmada kriptografi örneklerinden hareketle Sakız adasının Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ve Ceneviz'in kendi konumunu muhafaza etme çabası konu edilmiştir. İçerik ile başlık arasında bir uyumsuzluk olduğu gerekçesiyle eleştirilebilecek yazının müellifi Becker, adanın Cenevizliler için önemine değinmiş ve bütün Avrupa'ya ihraç ettikleri sakız monopolisini ellerinde bulundurmaları bakımından ekonomik, Karadeniz'deki kolonilerine bir çıkış kapısı olması hasebiyle de siyasî bir anlam taşıdığına altını çizmiştir. Ona göre XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'ya haraç ödeyen; fakat buna rağmen askerî faaliyetlerden de geri durmayan Ceneviz'de kriptolojinin gelişmesinin başlıca nedeni yine Osmanlı olmuştur. Başka bir ifadeyle, Cenevizliler'in askerî ve diplomatik talimatların düşman tarafından tespit edilememesi için kriptolojiye başvurdukları gerçeğinden yola çıkan Becker, çeşitli örnekler vermek suretiyle dönemin tarihi ve kültürel durumuna ilişkin fikir edinmemiz açısından kriptolojinin ne denli önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

Ardından, James Clyde Allen Redman matbaanın Osmanlı'ya girişine dair bilgi vermekte ve XIX. yüzyılın ortalarından itibaren matbaa-dil-siyaset ilişkisine değinmektedir.¹⁸ Müellif, özellikle bu tarihten itibaren bir halkın zihniyet değişiminde ne denli etkili olduğunu vurgulamaya çalıştığı matbaayı, büyük imparatorlukların nihai noktada kökünü kazıyarak milliyetçilik temayülünü ve modern millî devletlerin oluşumunu hızlandıran bir etken olarak takdim etmektedir. Öte taraftan ise XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında kurulan yahudi ve hıristiyan yayınevlerinden bahsetmekte ve müslümanların matbaa karşıtlığını, matbaanın Batı'da ortaya çıkmasına, dolayısıyla da dinî gerekçelere bağlamaktadır. Ona göre bilgiyi elinde bulunduran ve gerçek anlamların sadece kendileri tarafından idrak edilebileceğini düşünen Osmanlı ulemasının matbaa karşıtlığının temelinde, matbu eserler sayesinde cahil kimselerin zamanla entelektüel kesimin arasına sızacağı korkusu yatmaktaydı. Aslında bu değerlendirmenin bir kısmı rahatlıkla sorgulanabilir; çünkü çeşitli araştırmalar ulemanın daima matbaa girişiminin içinde yer aldığını, hatta öncülüğünde ilerlediğini göstermektedir. Öte yandan müellifin, Avrupa'daki matbu eserlerin en azından Aydınlanma öncesinde halk arasında ne kadar yaygın olduğundan, belki daha doğru bir ifadeyle

17 Brian N. Becker, "New Evidence for Genoese Cryptography in the Late Fifteenth Century: Antonio De Montaldo's Cifrario of 1477 and the Defense of Chios against the Ottoman", s. 481-94.

18 James Clyde Allen Redman, "The Evolution of Ottoman Printing Technologies: From Scribal Authority to Print-Capitalism", s. 495-512.

yaygın olmadığından bahsetmesi söz konusu kanının tutarlı ve tutarsız yönlerini görmemiz açısından daha iyi olabilirdi. Zira günümüzdeki ilim ve kültür anlayışından hareketle ortaya konulan bu kanının, kitaplar ister matbu isterse de el yazması şeklinde olsun ilmin her zaman belli bir zümrenin elinde bulunduğu gerçeğinin göz ardı edilmeksizin değerlendirilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde aralarında belli ölçüde benzerlik bulunmakla birlikte sosyal, entelektüel ve siyasi yaşama etkileri açısından Batı'daki ruhban sınıfı ile Osmanlı ulehasının bire bir örtüştüğünü düşünmek kaçınılmaz olarak bazı yanlış değerlendirmeleri de beraberinde getirecektir. Nitekim benzer yaklaşımı Malissa Taylor'un çalışmasında¹⁹ da görmemiz mümkündür. Şu farkla ki daha derinlemesine bir araştırmanın ürünü olan bu yazıda müellif, Katolikler ve müslümanlar tarafından kutsal kitapların neşri üzerine yoğunlaşmış ve mukayeseli biçimde işlediği bu konuyu daha somut örneklerle zenginleştirmiştir.

Kitabın son bölümüne alınan ilk makalede Mirella Galletti, Çaldıran Savaşı'nın tasvir edildiği bir tabloyu konu edinmiştir.²⁰ Halen Palermo'daki Mirto Sarayı'nda bulunan ve kitabın ekler bölümünde renkli baskısı verilen bu tablonun fiziksel özelliklerinden yola çıkarak resmin tahminen 1580'li yıllarda, yani geç denilemeyecek bir dönemde yapıldığını düşünen yazarın, eser hakkında verdiği bilgiler hem kültür hem de sanat tarihçileri için oldukça önemlidir. Dahası yürüyen kale görünümündeki nizamî Osmanlı ordusunun en çarpıcı şekilde gösterildiği tablonun altında yer alan uzun açıklamanın, tarihçiler için de mühim bir vesika niteliği taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Pablo Martin Asuero ise İspanya ile Osmanlı arasında 1783 yılında gerçekleştirilen barış antlaşmasını müteakiben İspanyol metinlerinde geleneksel Osmanlı/Türk imajının değiştiğini öne sürmektedir.²¹ Bir diğer ifade ile XVIII. yüzyılda daha çok Latin Amerika ile ilgilenen İspanyollar için eskiden hıristiyan düşmanı olan Türk imgesi, "dost halk" imgesine doğru bir evrim geçirmeye başlamıştır. Makalede İspanyol seyyah ve diplomatların söz konusu döneme ait eserlerinden yola çıkarak Türkler ve İslâm, Osmanlı kadını ve sultan hakkında ilginç bilgiler aktaran yazar, Aydınlanma çağına özgü bir bakış açısı olarak değerlendirdiği bu hususun nedenlerine değinmemiştir.

Bu bölümde yer verilen üçüncü makalede 1878 yılına kadar Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Bosna'nın Avusturya hâkimiyeti altına girmesi

19 Malissa Taylor, "The Anxiety and Sanctity: Censorship and Sacred Texts", s. 513-40.

20 Mirella Galletti, "The Battle of Çaldıran Represented in a Painting in Sicily", s. 543-62.

21 Pablo Martin Asuero, "The New Image of the Turks in Some Late 18th Century Spanish Texts", s. 563-75.

ve bunun arka planı irdelenmektedir.²² Bu anlamda makale, ulaşmış olduğu “üstün medeniyeti” yeryüzüne yayma gibi bir misyon yüklenen Batı’nın gerçek anlamda “aydınlanmacı despotizmi” ve beraberinde gelen emperyalizm algısını gösterir niteliktedir. Son yazıda²³ ise Karl, Medici Hanedanlığı esnasında Osmanlı dünyasından toplanarak oluşturulan aile koleksiyonundaki çeşitli eserleri mercek altına almıştır. Ortaçağ’da İtalya’da dokuma merkezleri teşekkül edinceye kadar Avrupa’nın tıpkı diğer pek çok lüks emtia gibi kaliteli ipek ve dokunmuş kumaşları da Doğu’dan, İslâm dünyasından tedarik ettiği bilinmektedir. Barbara Karl, XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da lüks emtia üretilmeye başlanmışsa da yöneticilerin Doğu’dan, özellikle Osmanlı dünyasından lüks ürünlerin elde edilmesi ve bunların teşhir edilmesinin, liderlerin bir güç ve bilgi göstergesi olduğuna dikkat çekmektedir.

Sonuç itibariyle elimizdeki kitapta, Avrupa ve Osmanlı arasındaki ilişkinin sadece çatışmalar üzerinden değerlendirilemeyeceğini, bu iki kültürün aynı zamanda müzikten mimariye, felsefeden dil, edebiyat ve bilime, ziraattan endüstriye varıncaya değin çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasî/bürokratik alanlarda da şu veya bu ölçüde fikir alışverişinde bulduklarını gösteren önemli bilgiler sunulmaktadır. Farklı ülkelerin, dolayısıyla da farklı geleneklerin birer sözcüsü mesabesindeki çeşitli akademisyenler tarafından ortaya konulan bu makalelerin çoğunda Osmanlı bir güç merkezi olarak ele alınmış ve bunun Batı’daki olumlu ya da olumsuz tezahürleri üzerinde durulmuştur. Türk yazarlar özellikle klasik döneme ait olumlu etkileri genel itibariyle Osmanlılar’ın toleransı önceleyen kuşatıcı yaşam felsefesi ile açıklarken, olumsuz sonuçları Batı’nın dinî ve siyasî tutumuna bağlamaktadırlar. Yabancı müellifler ise İslâm dünyasının Batı’daki gelişmelere etkisini inkâr etmemekle birlikte, bunu pragmatist bir olgu olarak değerlendirmekte ve Rönesans sonrası Avrupa’sını evrensel kültürün taşıyıcılığına yönelik söz konusu rekabetin galibi olan aktif bir unsur şeklinde takdim etmektedirler.

Her hâlükârda, XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı’nın Batı algısı, ondan hangi konularda ve ne ölçüde etkilendiği yahut etkilenmeme sebepleri üzerinde burada da çok fazla durulmamış, dolayısıyla editörün bu konuda yönelttiği önemli sorulara tatminkâr bir cevap veril(e)memiştir. Aslında bir çalışmada, uzun bir zaman diliminde cereyan etmiş olayların bütünüyle kapsanmasını ve aradaki karmaşık ilişkiler yumağının tamamen çözümlenmesini beklemek de olanaksızdır. Gerçek şu ki, dipnotlarda zaman zaman

22 Selma Zecevic, “At the Gates of the East: European Representations of Ottoman Bosnia on the Eve of Austro-Hungarian Colonial Domination”, s. 577-609.

23 Barbara Karl, “Objects of the Ottoman World in the Collections of the Medici Grand Dukes of Tuscany-Different Aspect of Collecting”, s. 611-24.

ortaya çıkan yöntem uyumsuzluklarını dikkate almazsak kapak resminden dizin kısmına kadar kitabın genel düzeni, bu çalışmanın ciddi bir emeğin ürünü olduğunu göstermektedir. Örneğin, Hollandalı ressam J. B. Vanmour tarafından tasvir edilen ve Osmanlı'nın güç gösterisinin sanatsal tezahürlerinden biri olan "Çanak Yağması" isimli resmin kapak kısmına alınması ve editörün ekler kısmında yer verdiği görsel malzeme kitabın içeriğine ayrı bir zenginlik katmaktadır. Aynı şekilde kitapta kullanılan Batı dilli kaynakların, Ortaçağ Avrupası'ndaki Türk/müslüman imgesine dair ciddi bir literatür oluşturduğunu da söylemek gerekir. Bu arada Osmanlı'nın tarihi serüveni-ne ilişkin kapsamlı sayılabilecek bir eserde, Batılı yazarlar tarafından Türkçe eserlere yapılan atıfların yok denecek kadar az olmasının göze battığı ifade edilmelidir.

Elmin Aliyev

Kur'an Yorumunun Politik Bağlamı: Mevdûdî Örneği

Ömer Başkan

Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, 232 sayfa.

Her Kur'an yorumunun tarihsel bağlamda dönemin ortam ve şartlarından etkilenmesi inkâr edilmez bir gerçektir. Çünkü nüzûlünden itibaren Kur'an'da beşerin hedef ve eylemlerine yön verme ilkesi temel alınmaktadır. Bu ilke sadece bireysel şekilde gündelik yaşam biçimi olan ibadet ve muâmelâtla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumlararası ilişki bağlamında da varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Kur'an'da hem devletin iç yönetimi hem de dış ilişkileri bağlamında gerekli temel uyarı ve yöntemle ilgili içerikler bulunmaktadır. Son dönemlerde müslümanların yaşadığı bölgelerde çıkan polemikler sonucu, yeni yorum yöntemleri geliştirilerek farklı biçimde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ı farklı bir bakış açısıyla özgün bir tarzda yorumlayanlardan biri de Mevdûdî'dir.

Mevdûdî'nin politik bağlamda Kur'an'ı yorumlama yöntemi Ömer Başkan tarafından doktora tezi olarak üç ana başlık altında ele alınmıştır. Burada Mevdûdî'nin yetiştiği politik ortam, bu ortamın Kur'an yorumu için belirlediği sınır ve bu yoruma katkısı tartışılmış; siyaset felsefesi ve yorum-bağlam ilişkisi konusundaki kaynaklar geniş şekilde araştırılmıştır.

Kur'an yorumunun siyasî temelleri bağlamında değerli görülebilecek söz konusu eserin ilk bölümünde, Hindistan'ın sömürge sonrası tarihi,